

והידיעה השלישית היא זו שיש בה לקח מוסרי. ואי אפשר שאתן כאן פרטי הדברים מפני שענינם ארוך ומפני שהם מפורשים בגוף התורה. ואומר רק שהכתוב סיפר על יראת השם של נח ואברהם ויצחק ויעקב ומשה ואהרן וכלב ופנחס ועל השכר שהגיע להם על מעשיהם הטובים, כדי שנשתוקק למעשיהם ונעשה כמותם. ובזה אמר הנביא ⁴⁵: למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמור. וסיפר על

ומופת למה שיעשה אלהים לצדיקים בזמנים...". וכן בפירושו לפרק מח: "והד'א כל עלי סביל אלאיה מא כ'לא אלת'ואב אלד'י פי אלאכ'רה", "וכל זה בדרך אות ומופת, חוץ מהשכר שיבוא בעוה"ב". ובהקדמתו לס' דניאל שבכת"י: "פלמא מלך כורש ואמר בבנא אלבית וג'ב עליהם אלתצדיק בכל פנון אלישועה כד'אך אכ'באר מלך אלצפון ומלך הנגב וסאיר מא אצ'אף אליהא איאת באלג'מלה אלישועה ובאלתפצל בעצ'הא עלי בעץ' פכאן אד'א ג'את אלתאדת'ה אלאולי כמא קאל אלמלאך ד'לך אלי בקי וצ'חת אלתואדת'ה ואלישועה ואד'א ואפת אלתאדת'ה אלת'אניה כמא קאל איצ'א חצל לנא דלילין עלי באקי אלתואדת'ה ואלישועה ואד'א אנקצ'ת אלתאדת'ה אלג' צח לנא ג' דלאיל עלי באקי אלתואדת'ה ואלישועה וכל מא יכון מד' אלומאן כת'רת אלדלאיל עלי אלישועה אלי אן תואפי הי בעינהא. פיכ' ג'מיע מא תקדם ואלישועה אדלה עלי מא יך' פי דאר אלאכ'רה מע אלאיאת אלתאדת'ה פי זמאן אלישועה כמא קאל השמש יהפך לחשך והירח לדם לפני בא יום יי הגדול והנורא". ובעברית: "וכשמלך כורש וציוה לבנות את הבית, הוטלה עליהם החובה להאמין בכל אופני הישועה, כגון ההודעות על מלך הצפון ומלך הנגב וכל יתר האותות שתיאר להם מזמן הישועה, בכלל ובפרט, מקצתם לקצתם. וכשבאו המקרים הראשונים, לפי מה שאמר המלאך, היו למופת מאמת את המקרים לזמן הישועה. וכשהתקיימו המקרים השניים, לפי מה שאמר להם. כבר הגיעו אלינו שני מופתים על יתר המקרים והישועה. וכשהתקיימו המקרים השלישיים נתאמתו לנו שלשה מופתים על יתר המקרים והישועה. וכן התרבו במשך הזמן המופתים על הישועה, עד שהגיעה היא בעצמה. והישועה, וכל מה שקדם לה, מופתים על מה שיהיה בעולם הבא, עם המקרים שיקרו בזמן הישועה, כמו שאמר השמש יהפך לחשך וג'". וכבר ציינתי ב'על תרגום רס"ג לתורה', עמ' 173, שרעיון זה שהגמול בעוה"ז הוא רק לאות, נמצא גם באגרת הנ"ל של דניאל אלקומסי, ובפירושו לויקרא כ"ו, ג', שנתפרסם ע"י ש' פוקס בהחוקר א', עמ' 72, ושמעין רעיון זה גם בסד"א, עמ' י"ד מהד' רמא"ש. והרי כל אלה המקורות הם מתקופה שבה גברה השפעת המעטולה על מחשבת היהדות, וגם יש יסוד להשערתנו במקורות הערביים, שכן במקאל את אלא סלא מיינן לאלאשערי ח"ב, עמ' 266: "ואמר אבראהים אלנט'אם (מת 844): אין שכר אלא בעולם הבא, והחסדים והטובות שאלהים עושה ליראיו בעוה"ז, אינם לשם שכר, אלא כדי להגדיל את אמונתם, ולנסות את מדת הכרת טובה שלהם. ומעתוליים אחרים טענו, שיש שכר מצוות בעולם הזה, וכל הטובות והחסדים ליראי האל הם שכר להם". והמקורות היהודיים הנ"ל אימצו להם את שטת אלנט'אם. ובאשר למקורותינו הקדומים, אף הם אמרו ש"שכר מצוה בהאי עלמא ליכא" (עי' קדושין ל"ט, ב' וחולין קמ"ב, ב') וש"היום לעשותם ולא היום ליטול שכר" (ע"ז ג', א', ועי' גם עירובין כ"ב, א' וד"ס, שם). אבל לא נתעוררו להקשות מהיעודים והאימים לעוה"ז שבתורה ובנביאים. וגר' שהבדילו בין שכר ועונש של רבים ושל יחיד; עי' באגדות מהרש"א לקדושין שם. ולדעת הרמב"ם, תשובה ט', א', הטובה שבעוה"ז היא רק לסיוע בקיום מצוות התורה, ועי' גם בפסיקתא רבתי מהד' רמא"ש, ובמאירי לקידושין שם. ובב"ר סוף פרק י"א איתא: "מראין לאלו דיגמאטרין שלהם, ולאלה מעין דיגמאטרין", אבל מתוך הענין שם משמע שהכוונה היא לדוגמא של מעשים, ולא לדוגמא של שכר ועונש לעוה"ב כמו שפירש במ"י שם.

עונותיהם של אדם ושל דורות נח ופלג ושל אנשי לוט ופרעה ועמלק ושל המקלל וקורח וזמרי ומה שהגיע לכל אחד מהם בעטים של מעשיו, כדי שנוזהר ולא נעשה כמעשיהם, וכמאמר הנביא ⁴⁶ באורח רשעים אל תבוא.

ואף על פי ששלוש ידיעות אלה הן כעין עמודי התווך של התורה הן מקיפות שמונה עשר ענינים אחרים הנכללים כולם בשם הגדה, וענינים: שמונה מהם — הסוגים המחוברים במצוות ובזהירות, שהם עצם כוונת התורה. ומהם, שבעה שהם במדרגה נמוכה מזאת. והשלושה האחרונים הם במדרגה תחתונה, אבל גם בהם יש תועלת, כי לא יתכן שתכיל התורה דברים נטולי תועלת.

ומן הדין שאמנה את שמונת הסוגים הראשונים ואת אפני התועלת שבהם, ואומר: הודיענו שברא את היסודות והגשמים ואת כל סוגי המוחשים וחילק אותם לששה חלקים בששה ימים. ולענין זה תועלות שונות. א. כשנדע שהוא ברא כל אחד מהעצמים, לא נדמה אותם אליו ⁴⁷, וגם לא נעבוד אותם, היות והם, רצוני לומר העצמים ההם, ברואים; ב. כדי שנאמין במה שהוא עתיד לספר לנו על המופתים שעשה בהם, ונאמר: מי שיש לו הכח לברוא את הדבר, יש לו גם הכח לחדש בו מקרים או להסיר ממנו מקרים ואף לכלותו מן העולם, ולהחזירו ⁴⁸... והודיענו באותות האלה ⁴⁹ את כבוד הנביאים. ויש ביניהם אותות הבאים אליו (אל הנביא) כדי שיתאמת אצלו שהדיבור שהוא שומע בא מאת האלהים. וכמו שהראה למשה עמוד ענן, וכן לאהרן ושמואל, כדי שיאמינו שהאותות והמופתים שביחד עם הדיבור אליהם היו לאמת אצלם שהדיבור שהם שומעים הוא מאת אלהים. הואיל והתחילו עם התחלתו ונסתיימו עם הגמרו ⁵⁰, כדכתיב ⁵¹: משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו בעמוד ענן ידבר אליהם וגו'. וכן הספור על הסנה ⁵² ומראה [הקשת]

46 שם ד', י"ד.

47 כי אי אפשר שיהיה הנברא דומה לבורא באיזה אופן שהוא, עי' באו"ד מאמר ב', פ"ט. וראה להלן, עמ' 198.

48 ר' הפרטים על ארבע התועלות האלה להלן עמ' 222—223, 236, 251.

49 בולט שיש כאן חסרון דברים על המופתים שנעשו על ידי הנביאים.

50 הענין מבואר באריכות באו"ד מ"ג, פ"ה, ובפירושו לדניאל פ"ו, שבכת"י.

51 תה' צ"ט, ז'.

52 הסבר זה הוא בהסכם עם שיטתו המבוארת באו"ד מ"ב, פ"יב, ובפירושו לשמות ל"ג, כ', שבכת"י, שגם משה לא ראה אלא את האור הנברא (נור אללה — שכינה), כי אלהים עצמו אינו נתפס בראיה כלל. וזוהי גם דעתו של הג' ר"ש בן חפני, והיא מבוארת בכמה מקומות מפירושו על התורה, ובכתאב אלהדאיה שלו, שבכת"י. ולפי שיטה זאת, ההבדל בין משה לשאר הנביאים הוא, שאל משה הגיע הדיבור מפי ה', ולנביאים אחרים, באמצעות מלאך, כמבואר בהקדמת רבנו לספר התהלים, עמ' כ"ח, במהד' הר"י קאפח, ומובא בשמו גם בפירוש ר"א בן הרמב"ם לשמות ז', א'. ובמהד' לשמות, שם: "ואומר אהרן אחיך יהיה נביאך, שכל מי ששמע ע"י מלאך נקרא נביא, ונבואתו של אהרן ע"י מלאך, ומנו זה משה". ור' אהרן סרגאדו בפירושו לדברים ל"ד, ו, שבכת"י: "ואעתקד אן בעד כ'טאב אלעמוד ענן כאן משה ירי כ'אצה שכינה תכ'אטבה מן שכל בבעץ' אשכאל אלמלאיכה כ"ק ודבר יי אל משה פנים אל פנים. והד'א בדליל 'כאשר ידבר איש אל רעהו' (שמות ל"ג, י"א) לא בדליל פנים אל פנים לאן וג'דת

שבספר יחזקאל⁵³. ויש גם אותות הבאים לעם [אשר הנביא שלוח אליהם] כדי שבראותם את האותות [שהוא] עושה אותם יתאמת אצלם שהוא שליחו. והאותות בשלושה אפנים: נקמה, רחמים, ושלא לנקמה ולא לרחמים. לרחמים, כגון המן והשליח והבאר והענן; ולנקמה [כגון עשר המכות שהביא על פרעה על ידי משה]; ולא לנקמה ולא לרחמים, כהפיכת המטה לתנין⁵⁴, והעץ לבעל חי, וחלק בריא מן הגוף [למצורע]⁵⁵ והפיכת חלק מן המים לדם, על ידי משה וכיוצא בזה. והחלק השלישי בא רק לאמת את דברי הנביא, כי אינו גורם לא צער ולא תענוג. והנביא מעיר על התהוות האות לפני היותו כדי שידעו שהוא עשהו, כאמור⁵⁶: בזאת תדע כי אני יי וגו', ואומר⁵⁷: כי יי שלחני וכדומה. ואחרי התהוותו (של המופת) חוזר הנביא ומזכירו לפני העם לאמר: אתם ראיתם בעיניכם, ככתוב⁵⁸: ואת אותותיו ואת מעשיו וגו', ואשר עשה לחיל מצרים לסוסיו ולרכבו⁵⁹.

אוצר החכמה

אוצר החכמה

פנים אל פנים מקול עלי סאיר ישראל כ"ק פנים בפנים דבר יי עמכם (דב' ה', י"ד). ולא יג'ז אן יכון משה מת'ל סאיר ישראל לכן אעתקד אן מעני 'פנים בפנים' הו' כ'לק צות יסמע מנה אלמראד תקטיע פי אלהוא כ"ק מן השמים השמיעך את קולו". ובעברית: "כסבור אני שאחרי הדיבור מתוך עמוד הענן משה לבדו היה רואה את השכינה מדברת אליו בדמות הדומה לדמות מלאך, ככ' ודבר אל משה פנים אל פנים. והדבר מוכח מ'כאשר ידבר איש אל רעהו', לא מ'פנים אל פנים'. כי ביטוי זה הרי נאמר על כל ישראל — 'פנים בפנים דבר יי עמכם', ואי אפשר שמשה היה בדומה לכל ישראל. ואני סובר ש'פנים בפנים' מורה על בריאת קול שממנו נשמע רצון האל, ונחצב בתוך האויר". היוצא מדברים אלה הוא שר' אהרן מסכים עם רס"ג שאף משה לא ראה את אלהים עצמו (כדעת ר' עקיבא בספרי בהעלותך פסוק ק"ג: "במראה, זה מראה דיבור וכ'"), עי"ש. וכן דבריו בענין הקול שנברא בסיני הם בהסכם עם דברי רס"ג בפירושו לספר היצירה, בהקדמה (עמ' ל', במהד' קאפח), וגם זה עפ"י דברי ר"ע במכילתא פר' ט': "רואין דיבור של אש יוצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות". אבל דעתו שמלבד הענן ראה משה דמות, כדמות מלאך, שונה היא מדעת ר"ס המבוארת בפנים כאן. גם בתפסיר שלו אין ר"ס מבדיל בין 'פנים אל פנים', האמור במשה, ו'פנים בפנים', האמור בישראל. את שניהם הוא מתרגם 'שפאהא' — 'דיבור ישיר', ולפי הגי' שבפולגלוט — 'בגיר ואסטה' — 'בלי אמצעי', ועי' גם רמב"ם, מו"נ, א, ל"ז, ויסודי התורה, ז', ו, וכדעתם מרומז גם במיוחד ליונתן לדברים ל"ד, ו, עי"ש.

53 יח' א', כ"ח.

54 שמות ד', ד'.

55 שם, ו'.

56 שמות ז, י"ז.

57 במ' ט"ז, כ"ח.

58 דב' י"א, ג'.

59 המקורות המוסלמיים קבעו תנאים מסויימים במופתים העשויים לאמת את שליחות המתנבא, ועיקריהם: א. מעשה שיש בו משום שבירת מנהגי הטבע (כ'ראקה אלעאדאת), והוא מיוחד לאלהים לבדו; ב. מופת הבא אחרי הודעת הנביא על שליחותו, לא לפניו; ג. מעשה המלווה באיתגור הנביא את שומעיו לעשות כמעשהו (וזהו הוראת המונח 'מעג'זאת' — 'המופתים המלאים', בתרגומו המדוייק של אבן תבון, כלומר מופת המראה את הלאות של האחרים לעשות כמוהו); ד. מופת המקיים את מה שאמר הנביא שיעשה (ר' כתאב אלמגני, כרך ט"ו, עמ' 197 ואילך, וכתאב שרח אלאצול אלכ'מסה,